

Discoursanalyse: twee inleidingen ter discussie

Harry van den Berg

Phillips, Nelson & Cynthia Hardy, *Discourse Analysis; Investigating Processes of Social Construction*. Londen: Sage University Paper 50, 2002. 104 p. ISBN 0761923624 ± € 18,-

Jørgensen, Marianne W. & Louise Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method*. Londen: Sage, 2002. 230 p. ISBN 0761971122 ± € 30,-

Inleiding

Als gevolg van de groeiende aandacht voor discoursanalyse is er onmiskenbaar behoefte aan een goede introductie. Uitgevers lijken daar een fijne neus voor te hebben. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het initiatief van Sage om vrijwel tegelijkertijd met maar liefst twee introducties op de markt te komen. De eerste introductie is een boekje in de reeks 'Qualitative Research Methods Series': de bekende blauwe reeks met inleidingen in diverse methoden van kwalitatief onderzoek. Het boekje is geschreven door Nelson Phillips en Cynthia Hardy. Beide auteurs hebben diverse studies verricht op het terrein van organisatieprocessen. De tweede introductie is geschreven door Louise Phillips en Marianne Jørgensen, die een achtergrond hebben in de communicatiewetenschappen. Hoewel beide boeken hetzelfde doel beogen (een inleiding bieden in het complexe veld van discoursanalyse), zijn ze onvergelijkbaar zowel wat betreft opzet als behandeling van het veld van discoursanalyse. Om die reden zal ik ze ook afzonderlijk bespreken.

Het enthousiasme van de 'bekeerlingen':

De introductie van Nelson Phillips en Cynthia Hardy

Nelson Phillips en Cynthia Hardy hebben beide een achtergrond in onderzoek op het terrein van cultuur, organisatie en management. Een van hun onderzoeksthema's betreft interorganisatorische samenwerking. Hun interesse is vooral gericht op de machtsverhoudingen die daarbij in het geding zijn. Hun aanvankelijke onderzoeksbenadering karakteriseren zij zelf als 'kritisch', maar niet als 'discursief' (p. 41). Het probleem waar zij destijds mee worstelden, was dat ze er niet in slaagden de processen te identificeren die de instandhouding of de verandering van machtsverhoudingen tussen en binnen organisaties zouden kunnen verklaren. Discoursanalyse leek juist die lacune te kunnen opheffen. Als gevolg daarvan is hun onderzoeksinteresse verschoven. De aandacht is nu vooral gericht op discursieve processen waarin machtsverhoudingen geconstrueerd en getransformeerd worden. Het boekje ademt dan ook het enthousiasme van de bekeer-

lingen, die discoursanalyse hebben ontdekt als een belofte.

Dat heeft voordelen. Het boekje is vlot geschreven en vooral het hoofdstuk waarin zij in vogelvlucht laten zien welke onderzoeksthema's zij vanuit het perspectief van discoursanalyse onderzoeken, is aanstekelijk. Die thema's zijn stuk voor stuk boeiend: vergelijkend onderzoek naar de discursieve strijd rond asielprocedures in drie landen (Canada, Verenigd Koninkrijk en Denemarken), onderzoek naar de samenwerkingsrelaties tussen commerciële touroperators en wetenschappelijke onderzoekers bij de *Whale-Watching*-industrie, onderzoek naar samenwerkingsrelaties tussen farmaceutische bedrijven en lokale HIV/aids gemeenschappen in Canada, en onderzoek naar presentatiestrategieën van een lokale Niet-Gouvernementele Organisatie (NGO), die werkt ten behoeve van ondervoede kinderen in Palestina en die deel uitmaakt van een internationale NGO.

Maar er is ook een keerzijde aan het enthousiasme dat kenmerkend is voor pas bekeerden. Het komt nogal eens voor dat bezweringsformules worden gehanteerd om lastige thema's te omzeilen zoals de verhouding tussen tekst en context. De auteurs hebben bovendien de neiging superlatieven te gebruiken om hun theoretische positie te omschrijven. Zij zijn bijvoorbeeld niet zomaar aanhangers van het sociaal constructivisme. Nee, ze omarmen een '*strong social constructivist epistemology*'. De toevoeging *strong* wordt niet nader uitgelegd. Deze zelfpresentatie staat nogal haaks op andere passages in het boek (bijvoorbeeld bij de beschrijving van hun eigen onderzoek) die niet verenigbaar zijn met welke constructivistische epistemologie dan ook.

Een belangrijker probleem van het boek is dat de poging die beide auteurs doen om een systematisch overzicht te bieden van de theoretische invalshoeken en methodische benaderingen die in het veld van discoursanalyse onderscheiden zouden kunnen worden, niet overtuigend is.

Wat betreft theoretische invalshoeken wordt het veld verkaveld in vier typen discoursanalyse op basis van twee onafhankelijke dimensies: 1) de mate waarin de sociale context van de te analyseren 'teksten' verdisconteerd wordt bij de analyse en 2) de mate waarin bij de analyse de nadruk gelegd wordt op de sociale constructieprocessen dan wel machtsprocessen. Het kwadrant dat met behulp van deze dimensies gevormd kan worden, bestaat dan uit de volgende typen: a) interpretatief structuralisme, b) kritische discoursanalyse, c) kritische linguïstische analyse, en d) sociaal linguïstische analyse. Het probleem met deze discursieve reconstructie van het veld van discoursanalyse is tweërlei. In de eerste plaats wordt de keuze van beide dimensies niet beargumenteerd. Het blijft bovendien onduidelijk waar de tweede dimensie precies op slaat. In de tweede plaats is het veld van discoursanalyse aanzienlijk gecompliceerder dan

deze vierdeling suggereert. Het is kortom een nogal gekunstelde typologie die we voorgeschoteld krijgen. Als gevolg daarvan is het verrassend om te lezen welke onderzoeken door de auteurs in de door hen geconstrueerde kwadranten geplaatst worden.

Wat betreft analysemethoden die een rol spelen bij discoursanalyse, construeren Philips en Hardy eveneens een merkwaardige typologie. Volgens hen gaat het bij discoursanalyse onder meer om de volgende methoden: a) conversatieanalyse, b) fotografische analyse, c) narratieve analyse, d) inhoudsanalyse, e) linguïstische analyse, f) institutionele analyse, g) etnografie. Het is een verrassende opsomming die een wel erg ruime opvatting van discoursanalyse impliceert. Waarom al deze methoden tot discoursanalyse gerekend kunnen worden, lichten ze niet nader toe. Evenmin wordt uitgelegd wat deze methoden precies behelzen.

Ten slotte, men zou van een introductie ten minste een uiteenzetting mogen verwachten over hoe discoursanalyse in de praktijk wordt uitgevoerd. Dat is ook de pretentie die in het voorwoord expliciet vermeld wordt: *'...no book has appeared that provides a concise, straightforward guide to the practice of discourse analysis combined with a discussion of the philosophy that underlies it. We have tried to fill this gap in the literature by providing a concise practical guide for the researchers who are interested in understanding and using discourse analysis'*. Die pretentie wordt in geen enkel opzicht waargemaakt. In het betreffende hoofdstuk worden uiterst globale richtlijnen gegeven, die weinig toevoegen aan alom bekende richtlijnen voor kwalitatief onderzoek. Specifieke procedures en richtlijnen voor discoursanalyse blijven onbelicht. Het is interessant te lezen hoe de auteurs dit gebrek weten om te toveren in een verdienste: *'...we would not want this methodology to become so institutionalized that it loses its highly reflexive nature. As methods become formalized, they run the risk of being reified to a sort of research machine where researchers are technicians who simply turn a methodological handle and produce "truth".'* Door helemaal geen aandacht te geven aan analysemethoden, wordt dit 'risico' inderdaad effectief vermeden. Maar het gaat wel ten koste van de bruikbaarheid van dit boekje als introductie.

De kunst van een niet-oppervlakkige inleiding:

De introductie van Marianne Jørgensen & Louise Phillips

Het schrijven van een inleiding in een complex veld zoals discoursanalyse is een moeilijke opgave. De kunst is om degene die zich wil oriënteren, in te voeren op een manier die voldoende diepgang garandeert. Dat vereist kundig manoeuvreren tussen enerzijds het gevaar van oppervlakkigheid ter wille van de lezer(es) en anderzijds het gevaar van een niveau van diepgang waarbij de lezer(es) afhaakt. Marianne Jørgensen en Louise Phillips zijn er knap in geslaagd beide risico's

te vermijden. Dat is vooral gelukt omdat zij niet de pretentie hebben om het hele veld van discoursanalyse te behandelen. Zij beperken zich tot drie posities die in dat veld een belangrijke plaats innemen. En bij de behandeling van die posities beperken ze zich tot bepaalde auteurs, die ze als 'exemplarisch' voor de betreffende positie beschouwen. Deze opzet maakt voldoende diepgang mogelijk bij de behandeling van de stof.

Het betreft de volgende drie posities met bijbehorende exemplarische 'auteurs'. In de eerste plaats wordt aandacht besteed aan discourestheorie als algemene maatschappijtheorie. Daarbij wordt het werk van Laclau en Mouffe behandeld. De tweede positie betreft de kritische discoursanalyse waarbij de aandacht uitsluitend gericht wordt op Norman Fairclough *et al.* En ten slotte wordt aandacht besteed aan de discursieve psychologie. Daarbij gaat het voornamelijk om het werk van Margaret Wetherell en Jonathan Potter.

Deze opzet impliceert uiteraard dat heel veel buiten beschouwing wordt gelaten. Toch is de keuze van Jørgensen en Phillips goed doordacht. Het betreft drie posities die in meerdere opzichten sterk van elkaar verschillen. In de eerste plaats verschillen ze ten aanzien van de micro-/macro-dimensie. Bij Laclau en Mouffe gaat het om discours op algemeen maatschappelijk niveau. Bij Fairclough staat het meso-niveau centraal: mediadiscours en organisatiediscours. En bij Wetherell en Potter gaat om het alledaagse discours in individuele gesprekken en interviews. In de tweede plaats verschillen ze ten aanzien van het dominante perspectief. Bij Laclau en Mouffe staat het structuurperspectief centraal: de discursieve werkelijkheid bepaalt de handelingsruimte van sociale actoren. Bij Wetherell en Potter staat het actorperspectief centraal: sociale actoren construeren een discursieve werkelijkheid met behulp van de beschikbare discursieve repertoires. Fairclough neemt wat dat betreft een middenpositie in. Als gevolg van deze verschillen bieden de geselecteerde posities tezamen dus een zeer gevarieerd beeld van de ontwikkelingen op het veld van discoursanalyse.

Jørgensen en Phillips besteden aan elke positie een hoofdstuk. Daarbij leggen ze vooral de nadruk op de theoretische uitgangspunten en inspiratiebronnen van de betreffende auteurs. Ook de methodisch-analytische concepten die bij de analyse gebruikt worden, krijgen ruime aandacht. Dat resulteert in zeer compacte beschrijvingen. Het is ook niet zo eenvoudig om bijvoorbeeld Laclau en Mouffe samen te vatten in circa dertig pagina's. Toch is dat goed gelukt. Van belang is ook dat bij elk hoofdstuk een voorbeeldonderzoek behandeld wordt om te laten zien hoe het analytisch instrumentarium wordt toegepast. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een kritische bespreking van de betreffende positie en de behandelde auteurs.

Na de hoofdstukgewijzebehandeling van de drie theoretisch/methodologische posities ondernemen Jørgensen en Phillips een ambitieuze poging tot integratie. Dat is geen eenvoudige opgave, want eclecticisme vormt een serieuze valkuil bij dit soort ondernemingen. Bovendien gaat het in dit geval om posities die niet alleen van elkaar verschillen wat betreft theoretische perspectief maar ook wat betreft epistemologische uitgangspunten. De auteurs zijn zich daarvan bewust. Ze streven niet naar een soort optelsom of een grootste gemene deler. Het conceptuele kader van Fairclough wordt door hen gekozen als uitgangspunt van de integratie. Conceptuele instrumenten die vanuit andere posities zijn ontwikkeld, worden vervolgens ingepast om discursieve verschijnselen te kunnen analyseren die bij Fairclough nauwelijks aandacht krijgen of onvoldoende nauwkeurig onderzocht kunnen worden. De vraag of de integratiepoging geslaagd genoemd kan worden, laten we buiten beschouwing omdat het antwoord een nauwkeurige vergelijking van de conceptuele kaders vereist. Dat zou het bestek van een boekbespreking ver te buiten gaan.

In het slothoofdstuk behandelen Jørgensen en Phillips een wetenschapstheoretisch thema dat in veel teksten over discoursanalyse aan de orde wordt gesteld: het constructivisme. Jørgensen en Phillips wijken in hun behandeling af van de probleemloze, soms rituele manier waarop constructivisme in discoursanalytische teksten omarmd wordt. Zij zijn zich terdege bewust van het relativisme dat bij constructivistische posities voortdurend op de loer ligt. Ze proberen een wetenschapstheoretische positie te omlijnen waarbij wetenschappelijke kennis onderscheiden kan worden van alledaagse kennis en waarbij maatschappijkritische wetenschap niet bij voorbaat onmogelijk geacht wordt omdat alle kennis slechts contingent zou zijn. Die poging is uiteindelijk niet echt bevredigend. Het blijft bijvoorbeeld onduidelijk in hoeverre Jørgensen en Phillips het kritisch realisme van Roy Bhaskar ondersteunen. Maar het is wel een informatief hoofdstuk omdat alle dilemma's van het constructivisme als epistemologische positie ter discussie worden gesteld. Bovendien is het ook een 'spannend' slothoofdstuk omdat het eigenlijk een verslag is van een worsteling met de dilemma's van het constructivisme.

Conclusie is dat de introductie van Jørgensen en Phillips een absolute aanrader is voor iedereen die zich wil verdiepen in het veld van discoursanalyse. Het is beslist geen gemakkelijk boek, omdat heel veel stof op een erg compacte manier behandeld wordt. Mede daarom is het een boek dat zich goed leent voor een inleidende cursus discoursanalyse. Bijkomend voordeel is dat de docent met zo'n boek niet stil hoeft te zitten.

Literatuur

Bhaskar, R. (1977) *A realist theory of science*. London: Verso.

Fairclough, N. (2003) *Analysing discourse : textual analysis for social research*. London: Routledge.

Laclau, E. & C. Mouffe (1985) *Hegemony & socialist strategy : towards a radical democratic politics*. London: Verso.

Potter, J. J. & M. Wetherell (1987) *Discourse and social psychology: beyond attitudes and behaviour*. London: Sage.

De derde methodologische beweging?

Fijje de Boer

Tashakorri, A. & Ch. Teddlie (eds.), *Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioral Research*. Thousands Oaks: Sage, 2003. 768 p.

ISBN 0761920730. Hardback € 127,50

Negen jaar na de publicatie van het *Handbook of Qualitative Research* (1994) is nu bij Sage het *Handbook of Mixed Methods* verschenen. Of het zo zal aanslaan als het eerstgenoemde handboek, betwijfel ik. Dat het de kwaliteit daarvan niet haalt, ligt niet aan het onderwerp en de opzet, maar meer aan de aard van de bijdragen en – volgens mij – aan de stand van zaken rond de gecombineerde methodebenadering.

Voor hun handboek hebben Tashakorri en Teddlie auteurs benaderd die eerder over het onderwerp hadden geschreven of kennis hadden van een specifiek onderdeel ervan. In het slothoofdstuk schrijven zij dat ze de bijdragen nauwelijks hebben geredigeerd om de verschillende ‘stemmen’ zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen. Maar meer redactie en afstemming hadden dit handboek volgens mij geen kwaad gedaan.

Qua opbouw zit het handboek goed in elkaar. Er volgt eerst een sectie waarin een aantal fundamentele kwesties over gecombineerd methodenonderzoek aan de orde komt, zoals de benaming, de filosofische en paradigmatische achtergronden en het onderscheid tussen verschillende abstractieniveaus. De tweede sectie, het grootste deel, bestaat uit de methodologie van onderzoek met gecombineerde methoden: het ontwikkelen van het design, dataverzameling en -analyse en het trekken van conclusies. Deel drie bevat voorbeelden van de gecombineerde methodebenadering in verschillende wetenschappelijke disciplines (management en organisatie, gezondheidswetenschap, verple-